

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства імені Володимира Моренця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

**ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ТАМАРИ ГОРІХА
ЗЕРНЯ «ДОЦЯ»**

Виконала: студентка 4-го року
навчання
Спеціальності — 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова, література,
компаративістика*

Голенко Дарина Максимівна

Керівник: Борисюк І.В.,
канд. філологічних наук, доцент

Рецензент: Пелешенко О.Ю., PhD
(прізвище та ініціали; наук. ступінь, вчене звання)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2024 р.

Київ — 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС.	6
1.1. Екзистенціалізм як концепція людського буття.	6
1.2. Екзистенційні проблеми як невід’ємні аспекти буття.	11
РОЗДІЛ 2. КОНТЕКСТ ВІЙНИ І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА.....	16
2.1. Роман «Доця» у контексті сучасної воєнної прози.	16
2.2. Рецепція роману «Доця».....	19
РОЗДІЛ 3. ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ.....	24
3.1. Відчуження.....	24
3.2. Екзистенційний вибір і відповідальність.	30
3.3. «Закинутість».	36
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	43

ВСТУП

Філософія екзистенціалізму пропонує нам специфічний погляд на буттєву проблему людини та її внутрішній світ. Аналіз літературних творів крізь призму екзистенціалізму дає нам можливість детальніше розглянути специфіку зображеного автором особистісного виміру існування людини шляхом дослідження окремих концептів буття — екзистенціалів.

Актуалізація екзистенційних проблем у сучасній українській літературі спричинена насамперед впливом зовнішніх соціально-політичних чинників на суспільство, внаслідок чого нагальними стали питання життя і смерті, духовної кризи, сенсу буття тощо. Так, російсько-українська війна, що почалася на Сході України в 2014 році, а згодом переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 році, стала однією із найбільш значимих та травмуючи подій для нинішнього українського суспільства. Це зі свого боку вплинуло на появу значної кількості авторських переосмислень цього явища в літературі, серед яких і роман Тамари Горіха Зерня «Доця». Авторка цього твору у центр сюжету виносить переживання суб'єктивного досвіду війни, тобто перебування особистості в кризових умовах, зосереджується на внутрішньому світі головної героїні та функціонуванні суспільства в нових реаліях, що дає нам підстави вбачати в основі роману екзистенціалістську модель буття.

Теоретичні засади нашої роботи становлять ідеї, запропоновані німецькими та французькими теоретиками екзистенціалізму. Насамперед у дослідженні екзистенційної проблематики роману Тамари Горіха Зерня ми спиралися на концепції Жана-Поля Сартра, Альбера Камю, Карла Ясперса, а також зверталися до сформульованого Мартіном Гайдеггером поняття «закинутості», характеризуючи цей стан як одну із екзистенційних проблем у аналізованому творі.

Аналіз роману «Доця» не може бути достатньо вичерпним без контексту: історичного, культурного, соціального. Отже, для ширшого розуміння деяких

його аспектів, необхідно вивчати цей твір в контексті сучасної воєнної прози і літературного процесу загалом. Роман Тамари Горіха Зерня одразу потрапив у сферу зацікавлень науковців і став об'єктом їхнього дослідження. Так, серед літературознавців та мовознавців варто виокремити імена: Т. Гребенюк, О. Я. Пухонської, І. Є. Ренчки та О. Ю. Сидоренко.

Загалом психологічна складова роману «Доця» і особливості зображення суб'єктивного жіночого досвіду вже ставали предметом літературознавчих досліджень, але у нашій роботі ми здійснюємо спробу осмислити цей досвід крізь призму філософії екзистенціалізму, застосувавши до аналізу певні екзистенційні концепти, в чому і полягає **актуальність** цієї кваліфікаційної роботи.

Отже, **мета** нашого дослідження — виявити та дослідити, як у романі «Доця» Тамари Горіха Зерня реалізуються екзистенційні концепти людського буття, а саме екзистенціали свободи, вибору, відповідальності. А також з'ясувати, яку роль у творі відіграють кризові стани відчуження та «закинутості», і як це впливає на внутрішню трансформацію головної героїні.

Завдання:

- окреслити концепції людського буття, представлені філософами екзистенціалістами, та визначити ідейні домінанти філософії екзистенціалізму;
- дати характеристику основним екзистенційним проблемам, які розглядають у літературі та філософії;
- визначити місце роману «Доця» у сучасному літературному процесі;
- розглянути, яким роман «Доця» постає у рецепції науковців та літературних критиків;
- з'ясувати, у який спосіб відбувається внутрішня трансформація головної героїні роману;

- схарактеризувати, яку роль у цій трансформації відіграють екзистенціали свободи вибору, а також кризові стани та межові (граничні) ситуації;
- дослідити, як у романі реалізуються екзистенційні концепти людського буття, такі як «закинутість», відчуження, страх тощо.

Об'єкт дослідження — роман Тамари Горіха Зерня «Доця».

Предметом дослідження є реалізовані у романі «Доця» екзистенціали людського буття: явища та стани, що, згідно з філософією екзистенціалізму, є невід'ємною частиною існування індивіда (поняття свободи, екзистенційного вибору, відповідальності, страху, відчуження, «закинутості»).

У роботі ми застосовували такі **методи**: описовий, аналітичний, герменевтичний.

За **структурою** робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи — 46 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС.

1.1. Екзистенціалізм як концепція людського буття.

У межах цього дослідження нас цікавить запропонована екзистенціалістами концепція людського буття, адже екзистенціалізм характеризують як одну з найбільш особистісно орієнтованих філософських течій, тож його ідеї є втіленням гуманістичної думки, а у воєнній прозі, до якої зараховуємо і роман Тамари Горіха Зерня, гуманістичний аспект можна вважати одним із ключових.

Як філософський напрям екзистенціалізм (або «філософія існування») сформувався на початку XX ст., хоча почав зароджуватися ще у XIX ст., як ідейна відповідь на пошуки виходу з глобальної духовної і соціальної кризи, яка охопила західне суспільство у часи занепаду традиційних гуманістичних цінностей. Ця філософська течія стала виявом глибоких потрясінь, з якими зіткнулась західна цивілізація у XX ст., і згодом набула поширення в інтелектуальних колах західноєвропейського суспільства, здобувши статус «філософії людини XX ст.». Окрім актуальності ідей філософії екзистенціалізму, їхньому поширенню в той час також сприяла наявність різних напрямів і тенденцій, які часом навіть суперечили одна одній [25, с. 44-46].

Прийнято вважати, що ідейні засади екзистенціалізму заклав данський мислитель Сьорен К'єркегор, який, обґрунтувавши протилежну Г. Гегелю думку, заохочував розвиток індивідуальної суб'єктивності та визначав духовність як найвищу людську цінність. Саме С. К'єркегор вперше сформулював термін «екзистенції», в межах якого розглядав «внутрішнє» буття людини, що поступово переходить у її зовнішнє буття [25, с. 44]. Оскільки філософ був прихильником радикальних релігійних поглядів, ним була сформована відповідна концепція людського існування, що являла собою три рівні екзистенції, про які у своїй статті зазначає В. Стеценко, а саме:

естетичний, етичний (або раціональний) та найвищий — релігійний (або духовний) [25, с.45]. Питанню екзистенційного страху, тривоги та віри К'єркегор приділяв особливу увагу: ці явища він розглядав на прикладі біблійної притчі про Авраама («Страх і тремтіння», 1843 р.), і згодом вони були далі розвинуті екзистенціалістами (наприклад, про цей приклад згадано і більш детально розглянуто у праці Ж. П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм») [25, с. 45].

До екзистенціалістів релігійної (християнської) течії також зараховують німецького філософа Карла Ясперса, хоча він сам, як і М. Гайдеггер, себе із представниками екзистенціалізму не ототожнював. У «Духовній ситуації часу» К. Ясперс здійснює спробу описати власну концепцію людського буття, де метою існування особистості визначає поняття трансцендентності, тобто здатність перевершити, вийти за межі самого себе. За К. Ясперсом, людина завжди є чимось більшим, ніж вона про себе знає, а буття — це не лише існування фізичне, але і свобода, яка з цього випливає, можливість зробити вибір ким людина є і ким буде. Поряд із цим філософ говорить про феномен розщеплення особистості у глибині свого людського єства, без чого буття не є можливим. Розщеплення тут — протистояння самому собі, бачення світу як сукупності протиріч: наприклад, розщеплення духовного і тілесного, раціонального і чуттєвого, обов'язку і бажання, дії та мислення тощо. Важливим терміном у запропонованій К. Ясперсом концепції людського буття є поняття межової (граничної) ситуації, під яким розуміють зіткнення екзистенції з певною перешкодою, після якої існує лише безвихідь. Такі ситуації є абсолютно невід'ємною частиною людського буття, із них випливає занурення особистості у кризовий стан, зіткнення з онтологічною безоднею, що водночас дає можливість людині пізнати витoki буття, відкинувши раціональність [29, с. 377-378].

Розглядаючи екзистенціалізм як найбільш гуманістично орієнтовану філософську течію, варто детальніше зосередитись на поглядах Ж. П. Сартра,

частину з яких викладено у праці «Екзистенціалізм — це гуманізм». Обґрунтовуючи специфіку уявлень екзистенціалістів про людське буття, він апелює до згаданої раніше у робот ідеї про прагнення людиною трансцендентності та виходу за межі самої себе, що є обов'язковою умовою існування за К. Ясперсом, а також звертається до понять «закинутості» і «тривоги», які раніше описував М. Гейдеггер. «Для людини немає іншого законодавця, окрім неї самої, немає для людини світу іншого, ніж світ людської суб'єктивності» — зазначає Сартр на підтвердження своєї тези про гуманістичну природу ідей екзистенціалістів [32]. Обстоюючи атеїстичні погляди, він заперечує існування Бога і, відповідно, існування будь-якого божого задуму про людську природу. За Сартром, людина стає собою, формується лише внаслідок того, якою вона сама себе зробить. Із цього випливає теза, що об'єднує представників екзистенціалізму, — існування передує сутності, тобто увага зосереджена навколо суб'єкта. Із цим пов'язане питання вибору і відповідальності, адже, як зазначає Сартр, принцип не лише буття, але й екзистенціалізму загалом полягає в тому, що «якщо існування дійсно передує сутності, то людина відповідальна за те, чим вона є». Окрім цього, філософ виокремлює поняття надії як рушійну силу буття: «надія лише в її (людини) діях, і єдине, що дозволяє людині жити — це надія» [32].

Сартр у своїй праці робить спробу сформулювати загальні ідейні домінанти екзистенціалізму, говорить з точки зору представників течії: «наш вихідний пункт — це суб'єктивність індивіда... ми хочемо мати вчення, яке засновується на істині», в основі якої лежить свідомість, і не може бути нічого іншого, окрім : «Я мислю, отже я існую» [32].

Питання сенсу людського буття розглядав також А. Камю, представник французького екзистенціалізму. Однією із найбільш відомих та показових праць, де була представлена його концепція людського існування в абсурдному світі є «Міф про Сізіфія. Есе про абсурд». Протягом усього твору А. Камю намагається дати відповідь на ключове, на його думку, питання людського

буття: чи варте життя того, щоб його прожити? Так, із цього випливає питання про сенс смерті, а у конкретному випадку – самогубства. За А. Камю, своєрідним «поштовхом» до усвідомлення людиною абсурдності існування є прозріння, коли у «всесвіті, раптово позбавленому ілюзій і світла, людина почувається чужинцем». Такий розлад між людиною та її життям і є почуттям абсурду, а разом із тим, саме абсурд виступає єдиним зв'язком людини і світу. Окрім цього, у мить, коли усвідомлення абсурдності буття відбувається, це стає «найнестерпнішою з усіх пристрастей». Каталізатором цього процесу виступає втома, нудьга від постійного ланцюга щоденних повторень. Втома провокує у людини питання «навіщо?», підштовхує її до запитань про сенс буття, чим заохочує до подальших дій. Саме тоді людина постає перед вибором: повернутися у «ланцюг» або зробити крок до остаточного пробудження? [9]

А. Камю тлумачить питання людського існування так: «жити – це будити до життя абсурд», тільки зречення веде до того, що абсурд помирає. Натомість протилежними варіантами відмови від абсурду є свідомість і бунт, який являє собою «зіткнення людини зі своїм власним мороком», коли вона щомиті ставить світ під знак питання. Щодо проблеми самогубства, то за Камю, воно є абсолютно протилежним до бунту, адже передбачає згоду. Людина, яка робить крок до смерті, приймає своє майбутнє і кидається йому назустріч, у той час як людина абсурду навпроти — бачить у часові найжорстокішого ворога і зрікається свого прагнення завтрашнього дня. Так, віра у сенс життя і віра в абсурд постають кардинально різними, адже останнє — це прийняття обмеженості всесвіту, де все дане, але поза тим існує лише крах і небуття. Прийняти факт свого існування в абсурдному світі означає прагнення вичерпати все, що дано, і супроводжується цілковитою байдужістю до майбутнього, в той час як віра в сенс життя передбачає можливість вибору та наявність «шкали цінностей» [9].

Міф про Сізіфа А. Камю розглядає крізь призму філософії екзистенціалізму. На його думку, вирок Сізіфа на беззмисловну працю стає трагічним у момент

усвідомлення героєм свого становища, але поряд із тим можна говорити про його умиротворення, втіху від цього усвідомлення. Сізіф не плакає надії на інший результат своєї праці, не марить очікуванням майбутнього, тож у такий спосіб приймає абсурдність буття [9].

У межах нашого дослідження питання тлумачення екзистенціалістами людського буття потребує обов'язкового висвітлення, адже у сферу наших зацікавлень входить саме особистісний аспект, питання людської індивідуальності. Кожен із представників течії екзистенціалізму, як релігійного, так і атеїстичного, пропонуючи власні концепції людського існування, однозначно відмовляється від будь-яких проявів об'єктивізму, розглядає людину як унікальну духовну істоту, чиє буття визначається її власним вибором.

На перший погляд репрезентації людського існування екзистенціалістами видаються доволі песимістичними, але, варто зауважити, що кризові стани є невід'ємною частиною людського буття: це і стан закинутості, страху і тривоги, це межові ситуації, усвідомлення відповідальності за свій вибір, це питання сенсу буття та смерті. Окрім цього, з розглянутого вище варто відмітити, що саме кризові стани спонукають людину до пробудження свідомості, що дозволяє їй піднятися над своєю долею та у певному сенсі збагнути сенс існування (або його відсутність). Таке «прозріння» відбувається внаслідок зіткнення людини із «ніщо» (або небуттям), коли вона стикається з тим фактом, що для неї «не існує іншого світу, ніж світ людської суб'єктивності» [32].

Це підводить нас до підсумку, що досвід, який переживає людина, є результатом зробленого нею вибору, за який вона несе відповідальність. Інакше кажучи, «вступаючи» у життя, людина сама визначає свою індивідуальність, є своєрідним проєктом, який робить сама із себе. Згідно з екзистенціалістами, раціональний підхід до питання існування не є вичерпним, адже єдиний шлях до пізнання сутності буття полягає в тому, щоб прожити його. У висновку,

концепції людського буття, представлені К. Ясперсом, Ж. П. Сартром, А. Камю та іншими екзистенціалістами, зводиться до тези, що існування (екзистенція) передуює сутності, із чим тісно переплітається поняття свободи, адже у своєму бутті людина вільна сама обирати, ким вона є і ким хоче бути.

1.2. Екзистенційні проблеми як невід'ємні аспекти буття.

Для того, щоб відтворити повну картину існування людини у цьому світі, варто не лише окреслити загальні уявлення екзистенціалістів про людське буття, але й детальніше звернутись до екзистенційних проблем, що становлять невід'ємну частину нашого існування, фактично є його складовими. Окремі екзистенційні проблеми не тільки входять у межу зацікавлень філософів, але й розвиваються екзистенціалістами у художніх творах.

Найперше звернімося до проблеми свободи вибору, адже цей аспект є одним із постулатів філософії екзистенціалізму. Як було зазначено вище, свобода є проявом людської екзистенції, людина ж наділена свободою самотужки визначати свою долю. Поряд із цим постає питання: чи завжди свобода вибору та дій є благом для людини? Недарма Сартр вжив формулювання «приречення на свободу», адже навіть бездіяльність — це вже вибір, який матиме наслідки. Свобода реалізується у виборі, який може призвести як до позитивних наслідків, так і до негативних. І знову ж таки, вирішувати, що для конкретної людини є хорошим, а що поганим, що можна позначити терміном «добро», а що назвати «злом» — це також її власний вибір. Будучи вільною у можливості обирати, людина не лише формує саму себе, але й впливає на навколишню дійсність, тож поняття вседозволеності не означає відсутності жодних заборон. Сартр наголошує на тому, що вибір неминуче впливатиме на оточуючих, таким чином людина бере відповідальність не лише за себе, але і за інших. Із цим пов'язаний той факт, що, замислюючись про вибір, людина щоразу відчуває тривогу та сумніви, запитує себе: чи мої дії і мій вибір насправді є гідними того, щоб їх наслідували? Отже, свобода вибору, якою наділений індивід,

фактично передбачає його відповідальність за людство і за те, що відбувається у світі [32]; [14, с. 140-141].

Серед екзистенційних проблем варто приділити увагу феномену людської самотності, а також відчуженості, що звідси випливає. Цей аспект дещо по-різному трактується екзистенціалістами релігійного та атеїстичного спрямування. У статті Е. Кібенко проблемі самотності не надається виключно негативної конотації, адже деякі філософи розглядають цей стан як вихідну умову для самопізнання. Таке уявлення притаманне філософії К'єркегора, який причину самотності вбачає у почутті відокремленості людини від об'єктивного, від навколишнього світу, трактує самотність як своєрідний перехід на вищу ланку усвідомлення себе. Потреба самотності, відчуження тут — вказівка на більшу міру духовності людини порівняно з іншими. Таким чином, індивід, що відданий вірі, прагне віднайти Бога (релігійний екзистенціалізм) та пізнати себе — неминуче стикається із самотністю. А згідно з уявленнями представників атеїстичного екзистенціалізму, проблема самотності є невід'ємною характеристикою людського буття і полягає у необхідності людини нести тягар відповідальності самотужки, у повній самотності [10, с. 51-53].

Щодо літературознавчих розвідок, у сферу зацікавлень науковців також потрапляють проблема конструювання ідентичності і особливості диференціації та функціонування концептів «свого» і «чужого», що можуть розглядатися крізь призму екзистенціалізму. Ці аспекти є важливими для висвітлення у нашому дослідженні, адже конфлікт (внутрішній, зовнішній), який виникає від зіткнення «свого» і «чужого» є однією із найбільш гострих проблем, що розкривається у війсьній прозі. Досліджуючи це питання, Н. Маланій у своїй статті наголошує на притаманній для воєнної прози екзистенційній насиченості, глибокому психологізмі та сконцентрованості на перипетіях буття персонажа в умовах війни. Причиною для розмежування понять «свій» та «чужий» можуть слугувати різні чинники: культурні, етнічні,

ідеологічні, загально світоглядні чи екзистенційні. Н. Маланій наводить такі приклади різновидів «свого» простору: зовнішній (країна, народ, етнічна належність), локальний (дім, родина, друзі та ін.) та внутрішній (емоційно-духовний світ особистісного «Я»). Натомість поняття «чужого» постає перед нами крізь призму суб'єктивного бачення головного героя, і здебільшого сприймається як «вороже», «небезпечне», «хаотичне», що існує за межею «свого» внутрішнього простору. Важливо також зазначити, що в умовах руйнації та знищення, що характерно для воєнної прози, просторові виміри «свого» та «чужого» позбавлені стійкості, а межовість існування спонукає особистість до проявленні істинного обличчя свого «Я» [15, с. 158-158].

Літературознавці також зверталися до проблеми ідентичності, досліджували специфіку її конструювання і з точки зору екзистенціалізму, і з боку психоаналізу та соціології. Так, Т. Єжижанська у своїй статті, апелюючи до комунікативної філософії К. Ясперса, зрештою виокремлює «індивідуальний» та «соціальний» рівні у структурі ідентичності. Під поняттям особистісної (індивідуальної) ідентичності дослідниця має на увазі сукупність характеристик, які виявляють риси унікальності індивіда, в той час як ідентичність соціальна є результатом ідентифікації особистості із очікуваннями і нормами соціального середовища. При цьому важливо зауважити, що питання такого чіткого розмежування є дискусійним, адже уявлення особистості про саму себе, яке сприймається нею як її власне, невіддільне від її самості, частково є результатом відображення соціальних норм. Наше внутрішнє «Я» формується завдяки досягненню рівноваги між особистісною і соціальною ідентичностями. Наголошуючи на соціальній природі цього аспекту, Т. Єжижанська визначає поняття ідентичності як характеристику ставлення індивіда до самого себе, як його «самоналежність» [5, с. 51].

В межах цієї проблеми окремо розглядають гендерний аспект, який є проявом або умовним компонентом самості, особистісної ідентичності. Прийнято вважати, що гендерна ідентичність конструюється шляхом

виконання людиною гендерних ролей, сукупностей суспільних норм та стереотипів поведінки, що вважаються характерними для представників певної статі. Так, для людини співвіднесеність свого «Я» із певними еталонними гендерними ролями є одним із основних стрижнів «самоусвідомлення» особистості [5, с. 52].

Ще одним аспектом розглянутої проблеми, який часто стає предметом як соціологічних, так і літературознавчих досліджень, є ідентичність національна та специфіка її конструювання. Важливим є той нюанс, що вирішальним для національної ідентифікації особистості є не сам набір таких ознак як мова, релігія, культура, а те значення, якого ці ознаки набувають у процесі комунікації. Із цього випливає, що національна ідентичність передбачає самоідентифікацію особистості із певною політичною та культурною групою людей. Здебільшого саме національна ідентичність виступає на перший план, витісняючи інші самоідентифікації індивіда [5, с. 52].

З точки зору екзистенціалізму проблема ідентичності цікавила також К. Ясперса, який підкреслює обов'язкову наявність комунікації між людьми для формування внутрішнього «Я». Конструювання ідентичності, як і спроби пізнати себе, відбувається шляхом пошуку збігів і відмінностей із «Іншим», тож виявити свою екзистенцію, визначити свою самоідентифікацію людина може лише в комунікації з іншими людьми. Отже, основою ідентичності є комунікація, тобто життя і взаємодія людини з іншими. Сама по собі, як окремий індивід, людина існувати не може. Щоб уникнути можливих протиріч, варто повернутись до проблеми самотності, яку раніше ми окреслили як обов'язкову умову для пізнання людиною своєї екзистенції. Так, варто наголосити, що самотність є внутрішньою відокремленістю людини від об'єктивного світу і не є ідентичною ізольованості від соціуму [5, с. 53].

Отже, ми розглянули деякі найбільш гострі екзистенційні проблеми, що становлять невід'ємну частину людського буття. Було з'ясовано, що за

питанням свободи вибору, яке розвинули екзистенціалісти, неминуче слідує відповідальність за зроблений вибір. Власне низка таких виборів сприяє формуванню людини, адже творить її життєвий досвід. Ще одним аспектом буття, який фактично є одним із постулатів екзистенціалізму, є самотність, про що свідчить твердження, що людина самотня у своїй екзистенції, а отже, усвідомлення людиною цього факту є обов'язковою умовою до пізнання себе. Поряд із цим ми здійснили спробу висвітлити особливості концептів «свій» та «чужий», адже у практичній частині нашої роботи ми неодноразово звертаємося до цих категорій. Так, у літературі здебільшого розмежування «свого» і «чужого» здійснюється крізь призму суб'єктивного сприйняття головного героя, і особливо ця диференціація загострюється у межових ситуаціях, тоді ж «чуже» переважно починає набувати негативної конотації і сприймається індивідом як вороже. Останньою була розглянута екзистенційна проблема ідентичності, в межах якої досліджують питання конструювання гендерної та національної ідентичностей. Зрештою, апелюючи до комунікативної теорії К. Ясперса, було визначено, що самоідентифікація особистості не є можливою в умовах ізоляваності, а відбувається лише за рахунок комунікації, взаємодії людини із іншими.

РОЗДІЛ 2. КОНТЕКСТ ВІЙНИ І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА.

2.1. Роман «Доця» у контексті сучасної воєнної прози.

Війна як соціально-політичне явище закономірно знайшла своє відображення у літературі і досі посідає там чільне місце [11, с. 100]. Світові війни, що спіткали людство у ХХ ст. сприяли актуалізації цієї теми у мистецтві, саме у той час спостерігалось поширення гуманістичних ідей у філософії, антивоєнні погляди втілювалися у літературі того часу.

На сьогоднішній день тема війни залишається однією із провідних в українській літературі, що пов'язано із російською агресією, яка почалася на Сході у 2014 році і триває нині. Протягом цього часу світ побачило чимало як художніх, так і документальних видань про російсько-українську війну. Серед авторів, що торкалися цієї теми у своїх творах, є як цивільні письменники, журналісти, волонтери, так і безпосередньо учасники бойових дій. Варто відзначити, що нерідко сюжет тих художніх творів, які не позиціонуються як автобіографічні, певною мірою є відображенням особистого досвіду автора [11, с. 101].

Серед української воєнної прози одним із найбільш знакових став роман «Доця» Тамари Горіха Зерня (справжнє прізвище авторки – Дуда), що був виданий у 2019 році. За цей час твір було відзначено престижними преміями, серед яких «Книга року ВВС-2019» та Шевченківська премія-2022, а також перекладено англійською, польською та іспанською мовами.

«Доця» – це чергова спроба рецепції травми війни, яку українцям знову довелося пережити. О. Пухонська характеризує його як «ще один текст про війну, який вкотре повертає читача до подій весни-літа 2014 року, коли багаторічний налив на тілі української незалежності врешті тріснув, вивернувши назовні проблеми, що виходять далеко за межі України й глибше, ніж у хронологічний відрізок сучасності» [19, с. 208-209]. Особливо варто

відзначити цей роман серед маси української воєнної прози тому, що тут маємо нагоду спостерігати авторську репрезентацію жіночого досвіду війни. У своїй рецензії Г. Улюра наголошує: «Жінка і боєць, жінка-боєць. Роман «Доця» не передбачає протиставлення цих двох слів і понять. Убивають, борються виживають тут — жінки», вона характеризує цей твір як «добрий в літературному сенсі роман і нестерпна в людському сенсі історія» [28].

Як і притаманно воєнній прозі, Тамара Горіха Зерня приділяє значну увагу психологічній складовій, зосереджується на психології людини в умовах війни, створює емоційно напружений і динамічний сюжет. Як зазначено у передмові, авторка відтворює поступову, але стрімку трансформацію головної героїні, переродження «гречкосія у воїна» [2]. Розглядаючи місце і роль, яку відіграє роман «Доця» у сучасному літературному процесі, насамперед у контексті воєнної прози, варто відзначити його документальну основу. Як пише сама авторка, книга є документальною настільки, наскільки це можливо для художнього твору [2, с. 4]. Усі діалоги та епізоди, що описані в романі, мають під собою реальні ситуації, так само як і герої, більшість із яких мають реальних прототипів. Так, образ головної героїні, Доці, волонтерки з позивним «Ельф» є художнім втіленням волонтерки Наталі Герасименко, про що Тамара Горіха Зерня зазначає в інтерв'ю, а також, висловлюючи подяку, згадує в передмові «Від автора» [2, с. 4]; [26].

В основу сюжету також ліг реальний волонтерський досвід самої письменниці, і це певною мірою також могло посприяти тому, що нестереотипний досвід жінки на війні авторці вдалося передати дуже переконливо, органічно та без зайвої пафосності. Тамара Горіха Зерня в інтерв'ю розповідає, що деякі описані у романі сцени пережиті нею самою, і є точним відтворенням її власного досвіду [26]. Звісно, не тільки завдяки психологізму у творі формується уявлення про образ війни на Донбасі. Поряд із трансформацією головної героїні відбувається і трансформація міста Донецька, яка бере свій початок від чітко зазначеної у романі дати — 22.05.2014 р. У

рецензії О. Коцарева читаємо, що «входження у війну Тамара Горіха Зерня описує вельми детально. Як місто змінюється спершу непомітно, потім щораз безповоротніше... Як у порожнечу «вливається» інша держава, російські окупанти» [13].

Знаходимо в романі описи, як життя покидає Донецьк, як буквально вщент стираються деякі райони, як люди покидають свої домівки, ще не знаючи, що більше туди не повернуться. Конкретними сценами у творі авторка ілюструє як війна у свідомості людей перетворюється на нову реальність, із якою необхідно примиритися, як мешканці тепер не тільки намагаються вижити в умовах війни, а й вчаться співіснувати з нею. У «Доці» прихід війни також зриває маски із людей, оголює їхню справжню сутність, тож багато з них опиняються по різні сторони барикад. Війна як проблема національна та соціально-політична також є й проблемою особистісною. Події 2014 року роблять із жінки, головної героїні, справжнього бійця, але поряд із тим ламають її, нова реальність забирає у неї близьких людей, змушує зневіритись у собі, але найбільше викликає ненависть, адже «війна – це коли ти їси землю. І що важливіше – годуєш землею» [2, с. 4]. Після років існування у сірій буденності, нарешті знайшовши справу за покликом душі, реалізувавшись, Доця знову змушена повернутись до витоків, щоб зрештою створити себе наново. Вона вимушена кардинально і безповоротно змінити напрям у своєму житті, адже з приходом війни воно більше не буде таким, як до цього. Зі слів самої авторки, для головної героїні роману Донбас став точкою обнуління, але водночас і місцем сили, де прозвучали найважливіші запитання, і де заховано потрібні їй відповіді [2, с. 4].

Отже, «Доцю» Тамари Горіха Зерня можна назвати одним із найбільш знакових романів про російсько-українську війну на Сході України. У ньому віднаходимо притаманні українській воєнній прозі особливості, серед яких документалізм, психологізм, емоційна напруженість сюжету. Роман став відображенням не лише реальних соціально-політичних подій, але й реальних історій людей, серед яких є досвід і самої авторки. Загалом події, описані у

творі, не є власне зародженням збройного конфлікту, адже війна у тому вигляді, що її змальовує Тамара Горіха Зерня, є радше наслідком невирішених історичних, культурних проблем [19, с. 209]. Війну авторка «Доці» зображує не романтизовано, детально описуючи процеси, що є невід'ємною частиною цих трагічних подій: поступову дегуманізацію, мародерство, відмову від моральних принципів заради збереження власного життя. Героями і цього роману, і цієї війни стають звичайні люди: жінки, одна із яких вагітна, чоловіки, один із яких прикутий до інвалідного візка. Це історія спротиву, бунту проти нової ворожої реальності, історія людей, об'єднаних спільними переконаннями, що попри все відстоюють своє право на ідентичність.

2.2. Рецепція роману «Доця».

Вихід у світ роману Тамари Горіха Зерня «Доця» спричинив чималий суспільний резонанс, що стало поштовхом до виникнення різного роду літературознавчих досліджень із цієї теми, а також схвальних рецензій. Однією із причин зацікавленості науковців цим твором є незвичне для української документалістики та художньої літератури явище репрезентації жіночого досвіду війни на Донбасі у 2014 р.

Так, одним із аспектів роману Тамари Горіха Зерня, який окремо розглядався літературознавцями, стала гендерна проблематика цього твору. «Ця війна народила ту нову героїню, якої вже не скасуєш скептичним «вивсьоврьотє»: героїню, яка навчилася не тільки діяти, а й говорити (і писати!) за себе сама» — пише про «Доцю» О. Забужко. У рецензії, що має назву «У війни — жіноче обличчя», вона характеризує роман Тамари Горіха Зерня як один із тих, що вщент ламають дотеперішній стереотип війни як «закритого чоловічого клубу»; визначає його як своєрідний голос жінок, які попри втрату усього, що мали і що любили, продовжують свій спротив, приймають рішення не мовчати і виживати самотужки [6]. Варто наголосити на тому, що у воєнній прозі гендерна проблематика є однією із ключових, адже війна як явище є найбільш межовою

онтологічною ситуацією, в умовах якої відбувається загострення поділу гендерних ролей. На прикладі досліджуваного роману до гендерної проблеми звертається у своїй статті також О. Сидоренко, де детальніше розглядає бунт жінки, яка опиняється у питомо масулінному просторі війни, атрибутами якого незмінно виступають мілітаризм, агресія та насильство. Науковиця висвітлює насамперед процес трансформації головної героїні, починаючи від так званої ініціації, коли, будучи дівчинкою, Доця вперше поріднилась, відчула зв'язок із Донбасом, і закінчуючи її рішенням долучитись до національної боротьби. Як висновок, таке непримирення головної героїні із новою реальністю, її прагнення чинити опір є своєрідним бунтом проти нав'язаної і частково фізіологічно запрограмованої гендерної ролі слабкої статі. Відмова жінки зайняти «традиційно жіноче місце» в умовах війни (бути у ролі жертви, суб'єкта агресії та насильства) і зображення поряд із цим бездіяльності деяких чоловіків, які мовчазно приймали нові реалії, порушує проблему поляризації гендерних ролей у межових ситуаціях, насамперед під час війни [21, с. 49-57].

Відтворення суб'єктивного досвіду переживання війни та окупації, наявність документальної основи, нарація від першої особи слугували причинами для дослідження літературознавцями особливостей зображення образу війни очима головної героїні роману «Доця». Наприклад, О. Пухонська, розглядаючи ідентичнісні виміри описаних у цьому творі подій, що почали розгорятися на Донбасі, звертається до історичних аспектів російсько-української війни. Окрім цього, причину залученості головної героїні у ситуацію, що склалася в Донецьку, в якій опинились усі його мешканці, дослідниця вбачає у колективній травмі, переживши яку, Доця починає асоціювати зі своїм домом місто, яке раніше було їй чужим. Науковиця пропонує аналізувати простір війни на Донбасі (що охоплює власне регіон, безпосередньо стосується і його жителів) крізь призму дихотомії «свій» та «чужий», адже із початком революційних подій у 2014 році ця диференціація для головної героїні особливо загострюється. Образ Донецька постає перед нами як місто, що було

«уражено задавленою історичною хворобою», тож із приходом туди війни поступово перетворюється на «чужий» для Доці простір, що викликає у неї чимало екзистенційних запитань. Поряд із тим, як зазначає авторка статті, у романі реанімуються власне українські ідентичнісні маркери регіону, що частково пояснює той факт, чому в очах головної героїні місто не постає як цілком і повністю ворожий простір. Між іншим, не одна лише Доця репрезентує українську національну ідентичність, але й інші герої роману, що чинили спротив окупації і приходу нової ворожої реальності [19, с. 207-211].

Однією із причин беззаперечного успіху роману Тамари Горіха Зерня є вміння авторки описати переживання суб'єктивного досвіду у такий спосіб, щоб читач у своєму сприйнятті наблизився до психологічного стану головної героїні. Важливим засобом для досягнення цього ефекту є використання певного набору наративних стратегій, які дослідила Т. Гребенюк у своїй статті «Роман *Доця* Тамари Горіха Зерня: стратегія творення ефекту співпричетності». Першою, найочевиднішою стратегією, що дозволяє досягти ефекту максимального «зближення» із героїнею роману, дослідниця називає наявну тут виразну міметичність (майже фотографічне відтворення ландшафтних, історичних, політичних реалій регіону). Цей прийом водночас засвідчує наявність документальної складової у романі, а також, за словами Т. Гребенюк, підвищує загальну довіру до оповідуваного у творі. Ще одна наративна стратегія, до якої вдається Тамара Горіха Зерня, у статті сформульована як «маніпуляція локальною ідентичністю», під чим розуміємо універсальність описуваного досвіду для мешканців регіону і, разом із тим, зрозумілість цих подій для носіїв ширшої, національної ідентичності. Сюди ж зарахований хід авторки щодо нарації від першої особи, адже це мимоволі змушує нас проектувати досвід і переживання головної героїні на себе. І останньою використаною стратегією, яку виокремлює у своїй праці дослідниця, є наявні у романі описи емоцій нараторки. Оскільки чужий досвід найкраще можна збагнути завдяки сфері почуттів, емоційна складова є дуже важливою для

творення вищезгаданого «ефекту співпричетності». Так, на сторінках «Доці» часто зустрічаємо описи станів страху, шоку, гніву, обурення та інших емоцій протагоністки [3, с. 203-215].

Серед різного роду наукових праць, присвячених роману Тамари Горіха Зерня, варто виокремити такі, де проаналізовано мовну складову цього літературного твору. До таких досліджень зараховуємо статтю І. Є. Ренчки, у якій на основі роману «Доця» досліджено питання мовної поведінки та мовної стійкості українців в умовах російсько-української війни. Апелюючи до Ю. Шевельова, науковиця характеризує мовну ситуацію, описану у творі, а саме вживання української мови за панівного становища російської, як своєрідну форму протистояння, як засіб національного самоутвердження та у певному сенсі вияв зневаги до нового політичного режиму. Така мовна стійкість є рисою комунікативної поведінки головної героїні роману, яка попри переважно російськомовне оточення незмінно спілкується українською у повсякденному житті [20, с. 77]. У «Доці» мова відіграє роль одного із основних засобів збереження національної ідентичності, а також є межею, що розділяє «своїх» та «чужих» [20, с. 82]. Наголошуючи на історичних причинах російськомовності Донбасу, а саме цілеспрямованої русифікації регіону, авторка статті зазначає, що мовний чинник «став однією з причин успішної інформаційно-пропагандистської кампанії та збройної агресії Росії» [20, с. 88]. Це ще раз підтверджує той факт, що зображена у романі Тамари Горіха Зерня війна, яка триває і нині, відбувається за українську ідентичність.

Лексичну складову роману також досліджує О. Барабаш-Ревак, зосереджуючи увагу на тому, які лексеми є засобами творення мовного образу війни у «Доці». Як і в деяких попередніх згаданих нами наукових роботах, авторка цієї статті також пропонує застосувати до аналізу образу війни бінарну опозицію «свій-чужий». Науковиця детально розглядає і класифікує номени, використані у тексті, що формують загальну картину війни у Донецьку очима головної протагоністки роману. Класифікація лексем відбувається за принципом

відображення певних етапів війни (зародження збройного конфлікту та його перебіг), номінації безпосередніх учасників війни з обох сторін (опозиції «добро-зло», проукраїнськість — проросійськість» тощо), а також розглядаються мовні засоби, які використані у тексті для опису певних локацій міста, охопленого війною [31].

Отже, роман «Доця» Тамари Горіха Зерня за нетривалий час став предметом як літературознавчих, так і мовознавчих досліджень, адже у ньому висвітлюються проблеми як національного масштабу, так і особистісні. Здійснивши огляд деяких наукових праць, ми відзначили зацікавленість літературознавців гендерною проблематикою твору, яка є особливо гострою у воєнній прозі. Можемо дійти висновку, що у «Доці» переосмислюється роль жінки в маскулінному просторі війни, а також відбувається бунт головної героїні проти стереотипних гендерних ролей. Увага науковців приділена також іншим аспектам цього роману, таким як проблема ідентичності, національної та особистісної, а також засобам, за допомогою яких у творі вибудовується образ війни. Серед них досліджуються як окремі художні образи, так і наративні прийоми, які використовує авторка для досягнення бажаного ефекту емоційної близькості читача із головною героїнею роману. Варто відзначити, що дослідники літератури, аналізуючи певні аспекти «Доці», вдаються до розмежування художнього простору за принципами «свій» та «чужий». Ця диференціація обумовлена тим, що такий умовний поділ є однією із основних рис світосприйняття протагоністки.

Окрім цього, ми також не оминули увагою мовознавчі дослідження, які були здійснені на основі роману Тамари Горіха Зерня. Звідси з'ясували, що у сферу зацікавлень мовознавців потрапила проблема мовної стійкості персонажів твору, адже його документальна основа свідчить про реалістичне зображення мовної ситуації на Сході України. Також у «Доці» були проаналізовані лексичні особливості, що є засобами творення картини війни на Донбасі, окремі номінації, які формують образ цієї війни.

РОЗДІЛ 3. ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ.

3.1. Відчуження.

Одним із ключових екзистенціалів людського існування в чужому та абсурдному світі є стан відчуження, який супроводжує особистість від її народження і до смерті. Він може виявлятися по різному, тож у філософії існує не один варіант трактування цього поняття, що у свою чергу дещо ускладнює завдання дати чітке визначення цього стану. У нашій роботі, досліджуючи реалізацію цього концепту в романі Тамари Горіха Зерня, ми розглядатимемо поняття відчуження як стан внутрішньо-екзистенційної відокремленості людини від соціуму та світу загалом.

У романі «Доця» оповідь ведеться від першої особи, що дозволяє нам виявити, коли головна героїня найбільше відчуває відчуженість, за яких умов це відбувається та що стало причиною загострення цього стану. Найперше варто розглянути у який спосіб відбувається процес її внутрішньої трансформації від «гречкосія», яким чином здійснюється перехід на наступну сходинку становлення воїном. Можна побачити, що у романі реалізується низка умовних життєвих циклів «смерть — воскресіння», завдяки чому відбувається умовне переродження головної героїні. Кожен із таких циклів є шляхом до усвідомлення Доцею своєї екзистенції, до переосмислення свого буття. Її переродження відбувається внаслідок потрапляння у межову ситуацію, у моменти, коли вона опиняється перед онтологічною безоднею, відчувається найбільш відчужено та самотньо, усвідомлює свою безпорадність у світі, де існує.

Розгляньмо як це реалізується безпосередньо у творі та яке місце у цій парадигмі відіграє саме відчуження. Найперше у нашій роботі ми характеризуємо відчуження головної героїні як кризовий стан, що передуює самопізнанню, тобто є обов'язковим елементом для здійснення

«переродження», для переходу на наступну сходинку внутрішньої трансформації. Якщо подивитись, яким авторка зображує життя Доці до переїзду в Донецьк, навряд чи можна стверджувати, що у рідних Дубровицях головна героїня почувалася на своєму місці. В описах її дитинства та юнацтва стан внутрішньої відстороненості від світу є домінантним, а також наголошується на її відчутті власної «інакшості»: *«Інші дівчата мріяли про наречених, лімузини і курорти, а я ж уявляла себе електриком»* [2, с.12]. Заглибленість у стан самотності та відчуження від світу, відсутність надії, яка являє собою рушійну силу буття, не дають головній героїні збагнути свою екзистенцію, вона фактично відчуває себе «невидимою»: *«ніхто не згадає, як мене звали насправді... будьмо реалістами, поза очі про мене взагалі не згадували»* [2, с.12]. Таким чином, існування Доці тут можна описати як несвідоме, адже вона не прагне пізнати себе, не замислюється про те, для чого живе. Про єдине своє захоплення читати книжки говорить без бодай найменшої емоційності, для неї це не є способом пізнання світу, а радше спосіб втечі від реальності, процес, який дозволяє їй тимчасово не існувати «тут і зараз»: *«...я жила читанням, ковтаючи книги на ходу... Поглинала друковане слово, як сарана, мені було байдуже, що саме читати», «З однаковим інтересом студіювала томи російських класиків та новітні любовні романи»* [2, с.12]. Почуваючи себе чужою та самотньою навіть у рідному місті, звістка про переїзд до бабусі у Донецьк для Доці не віщувала значних внутрішніх змін. Доволі показовою є сцена у поїзді, яка ілюструє відчуженість головної героїні від світу, її відстороненість: *«Я з усіх сил намагалася вловити романтику подорожі, про яку так багато читала. Дослухалася до стуку коліс, які іншим авторам навівали щось зловісне або обнадійливе, а у мене вселяли тільки сумніви щодо надійності конструкції»* [2, с.14].

З переїздом у Донецьк мало що змінилося: життя головної героїні у «хрущовці» з бабусею можна охарактеризувати як беззмистовне існування, що складалося із безперспективної нелюбимої роботи, щоденного споглядання

сірих пейзажів міста, щотижневих походів на базар та щонедільних бабусиних голубців. Подією, яка вперше сколихнула свідомість Доці, стала трагедія на шахті Засядька, що стало моментом, коли *«проросло зерно, яке зрешистю зробило мене тим, ким я є — інсургентом, розвідником і диверсантом»* [2, с.17].

Усвідомлення головною героїнею своєї екзистенції є тим самим першим її переродженням, смертю «старої» Доці та народженням «нової», що сприяло подоланню стану відчуження. Це стається у момент, коли вона вперше засвідчує свою свободу робити вибір у житті, коли тікає із зустрічі з матір'ю свого залицяльника. У цю мить відбувається умовне прозріння головної героїні, вона також усвідомлює відповідальність за те, на що наважилась: *«І ще одну річ я зрозуміла на тій-таки зупинці. Я більше ніколи, ніколи не повернуся в супермаркет. Я спатиму під мостом, я ходитиму пішки, я продам свою нирку, але не буду ні старшим, ні молодшим касиром...»* [2, с.20]. Цей момент став для неї найвищою точкою виснаження, і, апелюючи до екзистенціалізму А. Камю, людина, що постала перед питанням сенсу буття, водночас постає перед вибором повернутись у ланцюг щоденних повторень чи здійснити крок до остаточного пробудження. Доця ж обирає останнє: *«Відтоді моє життя змінилося. Не стало більше маленької продавчині, а натомість з'явилася молода амбітна художниця»* [2, с.25]. Отже, стан відчуженості зникає після усвідомлення своєї екзистенції, після того, як Доці вдається віднайти той самий сенс, реалізувавшись як художниця.

У романі Тамари Горіха Зерня можна прослідкувати тенденцію: стан відчуженості повертається до головної героїні, коли світ для неї здається чужим та ворожим. Так, із початком заворушень у Донецьку в 2014 році, відчуженість знову з'являється. Звідси починається поступова трансформація простору: від сусідів лунають пропагандистські наративи, відчувається напруга у суспільстві, яке тепер ділиться на «своїх» та «чужих». Це спричиняє у Доці розщеплення світу на чорне і біле, занурює її у фрустрацію та тривогу. Інакше кажучи,

причиною відчуження ми вважаємо втрату головною героїнею життєвих орієнтирів, незрозуміння своєї ролі у цьому новому досі чужому та ворожому для неї світі: *«Усе, на що можна було опертися, розсипається під руками на порох»* [2, с.53]. Доця знову страждає через власну «інакшість», деякі колишні знайомі цураються її. Майже все, що здавалося їй раніше близьким і «своїм», видозмінюється: *«Усі змінилися. Я перестала впізнавати тих, із ким жила і працювала останні десять років. Мало того, я їх відверто боялася»* [2, с.50]. Це повертає головну героїню назад до висхідної точки, вона знову опиняється на порозі пізнання своєї екзистенції. Для неї наново віднайти себе — це переосмислити своє місце у новому ворожому світі. Найбільше стан відчуження, втечі від реальності ілюструють слова: *«...я заплющую очі і вдаю, що мене немає. Ущипніть мене хто-небудь! Я равлик, я пасочка, я декорація, я скіфська баба»* [2, с.53-54]. У цей раз побороти відчуження їй вдається тоді, коли абсурдність досягає свого апогею, а реальність змушує себе усвідомити. Так зване «переродження» відбувається під час розмови із сусідкою, яка підтримувала окупаційний режим: *«День Народження Нової Мене почався з візиту тієї-таки сусідки»* [2, с. 53]. Каталізатором до переосмислення свого «Я», своєї ролі та сенсу свого існування у новому світі, стає трансляція на телебаченні про *«тіла на Майдані, чорний Хрещатик»*, що враз розвіює у Доці мимовільне ілюзорне відчуття «нормальності життя» [2, с.53]. У цей момент головна героїня позбувається екзистенційного страху, це прозріння також спонукає її до виходу зі стану «стороннього».

День початку війни, позначений у романі датою 22. 05. 2014, стає днем умовної «смерті» Доці, і народженням її як борця за власну національну ідентичність. Цей день стає тією миттю, коли минуле безповоротно втрачає сенс (перестає існувати не тільки Доця-продавчиня, але разом із тим і Доця-художниця), коли абсурдність буття усвідомлюється якнайбільше. У романі він описується як *«день, коли лавина зійшла. Коли напруга, що накопичувалася всі місяці, таки вибухнула...»* [2, с. 79]. Згідно з теорією А. Камю, це дає нам

підстави вважати головну героїню роману Тамари Горіха Зерня людиною абсурду, адже, як і Сізіф, вона усвідомлює свою приреченість, лишається *«сам-на-сам зі своїм вибором, зі своїм небом і своєю совістю»* [2, с.79]. Між іншим, війна означає незмінне зіткнення зі смертю, що у свою чергу позбавляє людину необхідності думати за майбутнє, натомість підштовхує зосереджуватись на виборі, який вона має робити сьогодні. А смерть, у свою чергу, екзистенціалісти вважають абсолютною мірою відчуження та водночас способом його подолання. Отже, з початком війни головна героїня народжується наново, а особливо важливим елементом цього переродження є своєрідний акт ініціації, коли Доця отримує своє бойове ім'я: *“Проковтнувши «дитину», я вперше в житті сказала вголос: пишіть «Ельф».* *Це було як хрестини”* [2, с.89]. Символічно і те, що це перше ім'я протагоністки, яке нам прямо називають у романі.

Загалом, відчуження у романі постає не тільки як стан, що передує пізнанню особистістю своєї сутності, усвідомленню своєї екзистенції, але й може з'являтися як своєрідна реакція на страх, або виникати внаслідок морального виснаження, втоми.

Так, одним із виявів стану відчуження в романі, що дозволяє відмежуватись від реального світу, є занурення у сон або в марення. Наприклад, Доця, яка тепер вже була відома у вузьких колах під позивним Ельф, у період активних обстрілів у місті намагається абстрагуватись, адже відчуває втому від постійного напруження, навіть якщо це вартуватиме їй життя: *«моїм вибором у цей час було заснути...Усе байдуже, я хотіла тільки спати чи вмерти, або лишень лягти»* [2, с.104]. Сон у даному випадку є своєрідною втечею від власної екзистенції, бажанням «стати осторонь» жорстокої реальності: *«Так солодко уявляти себе в тихому човні, відчувати прохолоду і запах чистої білизни. І немає довкола ні обшарпаного міста, ні доріг, ні вікон, ні людей. Я одна у своїй мушлі, я чую грім за вікном, але мені до того байдуже»* [2, с.104].

Відчуження також загострюється в умовах межової ситуації. У таких випадках цей стан може бути викликаний страхом у миті, коли реальність усвідомлюється, але людина прагне відмежуватись від неї, абстрагуватись, переконавши себе в ілюзорності дійсності. Ця категорія стану відчуження реалізується в описі однієї з проукраїнських акцій, що відбувалися у Донецьку, під час якої Доця *«тримала свою вудочку з прапором і на мить повірила, що все буде добре, що ми таки переломимо ситуацію, страшний сон закінчиться»* [2, с.12]. Ще одним прикладом може слугувати сцена, коли головна героїня вперше спостерігає смерть хлопця, який загинув у вирі заворушень на майдані: *«Одна частина мене знає, що це все несправжнє, що це сон, страшний сон, і ми зараз прокинемося. Інша фіксує події, як на кіноплівку...»* [2, с.65].

Отже, характеризуючи роман «Доця» у контексті екзистенціалізму, суб'єктивний феномен відчуженості людини і світу розглядаємо як невід'ємну частину людського існування. У межах поняття відчуження ми розглядали специфічний стан відстороненості людини від світу, її внутрішню відокремленість, втрату зв'язку насамперед зі своїм «Я». У конкретному творі ми виокремили декілька передумов до відчуженості головної героїні, до заглиблення її у стан фрустрації. Найперше відчуженість ми можемо співставити із відчуттям особистості власної «інакшості», що впливає із ворожості, «чужості» світу, в якому вона існує. Поряд із тим цьому стану ми не надаємо виключно негативної конотації, адже відчуження «підштовхує» людину до запитань про сенс буття, є необхідним етапом для самопізнання. Як ми з'ясували, трансформація головної героїні роману Тамари Горіха Зерня відбувається насамперед внутрішньо, і кризовий стан відчуження відіграє у цьому процесі важливу роль, адже для Доці він є своєрідною сходинкою до переосмислення свого буття, що у свою чергу наближає її до становлення воїном. Ми також розглянули інші прояви цього стану, визначивши, що така внутрішня відокремленість людини від світу може виникати у межах

ситуаціях. У такому випадку відчуження переважно бере початок від страху або втоми і є способом втечі від реальності, від необхідності робити вибір.

3.2. Екзистенційний вибір і відповідальність.

Звертаючись до ідей філософії екзистенціалізму у нашій роботі, ми не можемо не приділити увагу проблемі вибору, адже саме у можливості обирати, на думку екзистенціалістів, реалізується людська свобода. Із цього випливає, що людина формує себе, свою сутність, здійснюючи суб'єктивний вибір, наслідки якого визначатимуть її майбутнє. Ця концепція доволі показово реалізується у романі «Доця», в його основі фактично лежить ідея про те, що людина — це насамперед проєкт, який «переживається суб'єктивно», як це сформулював Сартр.

Зосередимось на тому, яку роль у трансформації головної героїні роману відіграє вибір, який вона здійснює, що йому передуює, та яким чином цей вибір визначає її як особистість. Варто відзначити, що вибір, перед яким постає протагоністка, передбачає особливо високу відповідальність, адже в умовах межової ситуації, а саме — війни, він визначає насамперед питання виживання. Власне відповідальність за те, що людина обирає, настає у будь-якому разі, не залежно від того, чи вибір був зроблений усвідомлено, чи несвідомо.

Тамара Горіха Зерня не випадково наголошує на моменті, коли головна героїня вперше здійснює екзистенційно важливий вибір, адже саме цей епізод можемо вважати основною «відправною точкою» у сюжеті, звідки бере початок трансформація Доці у воїна. Маємо на увазі епізод, коли головна героїня похапцем втікає зі знайомства з матір'ю свого прихильника. Про важливість цієї сцени ми вже згадували вище, коли розглядали феномен відчуження. Цей епізод відбувається задовго до початку воєнних дій у Донецьку, але для нас він важливий насамперед через те, що у такий спосіб Доця вперше реалізує свою свободу визначати, яким має бути її життя і майбутнє. Тракуємо цей вчинок як

своєрідний протест, адже шляхом втечі вона засвідчує своє небажання миритись із приниженням. Усвідомлення своєї свободи обирати якою буде вона сама звільняє головну героїню від умовностей, і зрештою спонукає покинути роботу продавчинєю, що не приносила задоволення: *«Я сміялася як ніколи в житті, реготала як навіжена, мало не злітаючи до хмар від почуття неймовірного, нелюдського полегшення»* [2, с. 20]. Це рішення вона приймає свідомо, адже дозволити страху перед змінами взяти верх означало б для неї повернення у стан відчуження, що тепер здавалося нестерпним. Завдяки цьому екзистенційному вибору головна героїня долає першу важливу сходинку у процесі руху до фінальної точки своєї трансформації. Умовний перехід на новий етап сприяє тому, що вона реалізується як художниця, пізнає себе завдяки «сродній праці», що докорінно змінює її світобачення. У романі період художньої діяльності описано фактично як вихід із мороку: *«І ще пригадую неймовірну ясність бачення. Здавалося, зі світу зняли поволоку, яка маскувала його красу. Я задихалася від захвату, від всеосяжної та безкінечної краси, яка заповонила все навкруги...»* [2, с. 31]. Важливо те, що кожен зроблений вибір ми розглядаємо як однаково важливий на шляху до внутрішньої трансформації Доці (Ельфа), адже саме вкупі вони призводять до кінцевого результату, а головне — дозволяють їй вижити.

Однак серед інших екзистенційних питань центральним у романі можна назвати вибір, перед яким постає головна героїня на початку заворушень у Донецьку, що сигналізували про початок війни. Захоплення влади так званими «ополченцями», розбрат у суспільстві на підставі ідеологічних поглядів та політичних симпатій призводять до того, що Доця фактично втрачає усе, що так старанно будувала: бізнес, взаємини із деякими мешканцями Донецька, які або підтримали прихід «руського миру», або покинули місто. Таким чином Донецьк стає для головної героїні тією «точкою обнуління», про яку авторка говорить у передмові, і від зробленого вибору тепер залежить роль протагоністки у цій війні. Рішення залишитись і чинити спротив Доця приймає свідомо, але поряд

із тим вона відчуває страх, тривогу, що не знайде підтримки: *«Не може ж бути, що України ніде нема, деś то вона є? Повинна бути деś тверда земля, давай подивимось, на чому ми стоїмо?»* [2, с. 55]. Особливо важливу роль відіграє той факт, що жінка не лишається самотньою: у Донецьку чимало людей, хто заявляє про свою українськість, у тому числі й колеги головної героїні. Між іншим, Доця є прикладом людини, яка усвідомлює свою відповідальність перед людством, про яку зазначав Сартр, вона розуміє, що обираючи щось для себе, вона тим самим обирає це для інших: *«Нехай я крапля в океані, і нехай той океан безмірно далекий від нас, ми все одно повинні вичавити з себе все до останнього, вдихнути сили в цей кволий рівчак, який донесе наші води до «великої» України»* [2, с.58]. Здійснений вибір сприяє переходу головної героїні на наступний ключовий етап трансформації, де відбувається її усвідомлення національної ідентичності. Важливу роль тут також відіграє контраст між людьми із різними поглядами на соціально-політичну ситуацію в місті, який спричиняє поділ населення на «своїх» та «чужих»: *«Ми вийшли на майдан переконувати, вони прийшли убивати, от і все»* [2, с. 56].

Вибір поїхати чи залишитись в умовах війни для більшості є найбільш складним через небажання покидати дім, занурюватись у невідомість, фактично будувати життя заново не знаючи, чи вдасться повернутися. У випадку Доці бачимо дещо іншу мотивацію лишитись: її рішення обумовлене об'єктивною оцінкою своїх вмінь і навичок, а також почуттям відповідальності перед «своїми» і ненавистю до «чужих», через яких вона втратила майже все: *«Я знала, чому не їду, і це усвідомлення постало переді мною в одну з безсонних ночей чітко і ясно... Я хотіла помсти... Я хотіла реальної, матеріальної відплати»*; *«Я була в ідеальній позиції для ведення партизанської війни. Нікчемна і непримітна ззовні, але жилава і витривала, я знала ці двори і вулиці... Немає сім'ї – немає слабких місць, мене нічим шантажувати... Я не*

боюся техніки, люблю механізми і схеми – то невже мені не знайдеться застосування?» [2, с.72-73].

Оцінюючи себе радше як ефективну зброю у цій війні, Доця (Ельф) намагається убезпечити тих зі «своїх», хто є найбільш вразливим у новому ворожому світі, адже відчуває за них відповідальність. Так, вона неодноразово намагається вмовити бабусю Ольгу Іванівну поїхати з Донецька: *«Ба, але подумай. Коли почнеться, тут же рознесуть усе в пух і прах», «Послухай, я не жартую. Кому стане легше, якщо ти загинеш?» [2, с.72].* Доця робить спроби також переконати Тетяну: *«Але, Тань, я одна. А в тебе донька, тому подумай добре, чи воно тобі треба»,* а особливо, коли дізнається про вагітність своєї подруги: *«Її треба вивозити звідси». [2, с.156; 244]*

Авторка роману неодноразово змальовує ситуації, коли від вибору головної героїні залежить не тільки її майбутнє, але й життя інших, які у якийсь момент потребують допомоги. На тлі прийнятих Доцею рішень можемо говорити про те, що нею керує підсвідоме почуття відповідальності за «своїх», вона вважає своїм обов'язком втрутитись, навіть ризикуючи власним життям. Наприклад, побачивши як один із «сепарів» веде налякану дівчинку, головна героїня усвідомлює, що діяти треба негайно, совість просто не дозволяє їй бути мовчазним спостерігачем: *«Ну, власне, і все. Відсторонено і спокійно, ніби в кіно, я зрозуміла, що зараз помру. Що набагато розумніше зупинитися і заховатися в лабіринтах приватного сектора. Що єдино правильним вчинком було б пропустити їх уперед і порахувати до ста...» [2, с.124].* Доця втручається, хоч і розуміє, що дуже ризикує, вона кидається на допомогу, віддає свої останні гроші та зрештою рятує дівчинку. Доречно тут також згадати історію Оксани, якій Доця допомагає тікати з родини, де та працювала нянею, не шкодуючи для подруги ні грошей, ні речей, відправляє її до Дніпра, де влаштовує на роботу у своєї знайомої. Дещо подібною є й історія Ліди, матері п'ятох дітей, яка вимушена покинути дім через рішення чоловіка переїздити в Росію. І знову головна героїня опікується родиною, розміщає їх у

себе в квартирі, а згодом допомагає виїхати із Донецька. Варто також згадати і те, як вона одразу погоджується взяти участь в операції по порятунку Комара із лікарні, хоч і розуміє, що може потрапити у пастку разом із друзями, що шанси у них «п'ятдесят на п'ятдесят». Прояви почуття відповідальності за «своїх» у головної героїні можна простежити ще до початку війни, у ситуації, коли її колеги потрапили у засідку бандитів, на що вона також зреагувала миттєво: сіла за кермо і поспішила на допомогу. Важливо те, що такі рішення не свідчать про надмірний альтруїзм, але є доволі ілюстративними, адже демонструють ставлення Доці до «своїх», що абсолютно контрастує із поведінням з «чужими». Показовим є епізод, коли головна героїня, спершу погодившись сходити із Мариною до аеропорту, щоб забрати авто, в останній момент відмовляється, коли чує від колишньої подруги: *«Що один паспорт, що другий, що зразу два, мені без різниці. Росіяни – хороші люди, і що, я маю на них кидатися, якщо там нагорі щось не поділили?»* [2, с.109].

На проблемі національної свідомості Тамара Горіха Зерня особливо наголошує у творі. Описуючи «політично нейтральну» позицію частини населення, вона показує небажання більшості робити свідомий вибір. Можемо пояснювати це намаганням деяких людей уникнути відповідальності, не ставати на бік жодної зі сторін. Проблема ж полягає в тому, що відповідальність слідує навіть за бездіяльністю, прагнення деяких людей залишитися непричетними до цієї війни не захищає їх від її наслідків. Авторка ілюструє цю проблему на прикладі одного військового, яких хоч і служив у рядах української армії, але усіляко намагався заперечити реальність, доцільність цієї війни: *«Я тобі так скажу, не буде ніякої війни. Попугають один одного і відступляться, нікому воно не нужно, тут воювать», «Чи ти думаєш, вони хочуть війни? Думаєш, кум мій буде у мене стрілять?»* [2, с. 222]. Примітно те, що саме після цього діалогу по позиціях бійців розпочався ворожий обстріл.

Основна проблема вибору, не тільки у творі але й загалом, полягає в тому, що усвідомлення прямого впливу рішень людини на її майбутнє, на те, якою вона стане, іноді змушує її сумніватись у тому, чи був зроблений вибір кращим із можливих. Такі сумніви можуть виникати, якщо результати здійсненого вибору не співпадають із очікуванням. У головної героїні такий внутрішній дисонанс викликає окупація, а саме реакція деяких жителів на захоплення влади. Обравши шлях спротиву, чути на вулицях щасливі скандування лозунгів-привітань щодо створення «молодої республіки» для Доці здається нестерпним. Це викликає у неї сумніви щодо правильності зробленого вибору: *«Можже, праві ті, хто кричить, що тут нема кого захищати? І чи вартує ця сіра земля, щедро переорана й засіяна кістками і залізом, чи вартує вона крові, яка проліється на її захист? Можже, треба тікати звідси, як із холерного бараку, і дурний той, хто засидівся»* [2, с.180]. Зрештою, саме прагнення помсти і бажання відстоювати свою ідентичність, що і стали раніше для Доці причинами лишитись у Донецьку, допомагають їй подолати ці сумніви.

Проблема вибору також може підштовхувати людину до запитань на кшталт «яким би було життя, якщо я тоді вчинила б інакше?». Таку саморефлексію спостерігаємо і у головної героїні роману: Доця розуміє, що те становище, у якому вона опинилася нині, є результатом не одного вибору, а низки таких виборів. Це і стає предметом для її роздумів наприкінці роману: *«Знову і знову згадуючи, як усе було, я ставлю собі запитання: а де та точка, у якій ще можна було переграти? Де те останнє роздоріжжя, на якому ми могли повернути ліворуч, а не перти плугом, попри знаки?»* [2, с. 272].

В екзистенціалістській концепції буття можливість вибору постає як одна із основних онтологічних проблем, адже фактично означає відповідальність людини за своє існування у цьому світі. Особливо гострою ця проблема стає в умовах кризової, межової ситуації, якою в досліджуваному романі є війна. Екзистенційна категорія вибору у «Доці» відіграє роль умовної сходинки, яку долає головна героїня на шляху від «гречкосія» до становлення воїном. Кожен

здійснений вибір наближає її до наступного рівня самосвідомості, будь то вибір покинути роботу в магазині, відкрити власну майстерню, лишитися в охопленому війною місті чи стати до оборони регіону. Характеризуючи центральний, на нашу думку, вибір у творі, перед яким постала протагоністка із початком воєнних дій, розглядаємо його як спробу віднайти новий сенс буття, знайти застосування для своїх здібностей та водночас вчинити відповідно до власних моральних переконань.

Окрім відповідальності, з проблемою вибору варто пов'язувати також стани страху і тривоги, що йому передують. У випадку Доці — це страх повернутися у стан відчуження через втрату сенсу буття, страх занурення у порожнечу. У романі вибір також постає як своєрідний засіб характеристики внутрішнього світу головної героїні, що дає нам підстави виокремити притаманне їй почуття відповідальності за «своїх» (насамперед носіїв спільних із нею ідей), що певною мірою визначає її вибір у творі.

3.3. «Закинутість».

Поняття «закинутості» (або занедбаності) у філософії екзистенціалізму є одним із концептів людського існування в абсурдному світі, який виокремлюють представники атеїстичної течії. В основі цього концепту лежить тлумачення про те, що Бога немає, тож людина у світі перебуває у стані самотності, закинутості, безвиході та приреченості.

Цей екзистенціал набуває особливої актуальності в умовах війни, коли людина весь час перебуває у кризовій ситуації, опиняється на межі життя і смерті. Не маючи можливості контролювати своє життя, спостерігаючи смерть та руйнацію, індивід відчуває необхідність вірити в силу, що є вищою за нього, що потенційно має владу над його життям: це може бути віра у допомогу Бога, у справедливість тощо. У таких випадках усвідомлення власної «закинутості» часом може призводити до маргіналізації суспільства, що можемо спостерігати

і в романі Тамари Горіха Зерня. Так, зосередимося на тому, як у творі трансформується свідомість суспільства в умовах межової ситуації, та як ці події відображаються у свідомості головної героїні.

Отже, події, що передували війні в Донецьку, серед яких захоплення так званими «ополченцями» адміністрації, спорудження барикад на майдані, проплачені пікети у романі описуються як «цирк», «клоунада». Такими вони постають у свідомості більшості мешканців міста, але головне — вони порушують спокій та звичний устрій життя в Донецьку. У цій ситуації головну героїню дивує відстороненість містян, абстрагування від подій: *«...саме місто щосили вдавало, що його це не стосується. Працювали кафе та магазини, гастролювали артисти, курсували міжміські автобуси»* [2, с. 75]. Вдавання нормального життя відбувається попри те, що заворушення в місті сприяють суспільній напрузі: *«Видно, не тільки в мене були проблеми із адаптацією до реальності, але ж і сприймати маргіналів у центрі як носіїв якоїсь потуги було неможливо»* [2, с.76]. Так, першою реакцією суспільства на нову реальність стає заперечення, віра в те, що ситуація кимось контролюється, тож, відповідно, як більшість вважає, що їхньої відповідальності тут немає: *«І загальна думка була такою, що «цирк» скоро прикриють, нагорі вже домовлено, і найголовніше – Ахметов не допустить війни у своїй вотчині»* [2, с.76]. Власне Ахметов у сприйнятті частини суспільства постає мало не божественною фігурою, тож віра у його владу є беззаперечною: *«І якщо Хазяїн із якихось причин організував цей бардак, він так само його припинить, коли вважатиме за потрібне»* [2, с.76].

Головна героїня ж навпаки усвідомлює, що все в руках кожного, вона не тішить себе наївними уявленнями про згасання суспільної напруги та швидкий фінал заворушень: *«Я не сумнівалася, що Донецьк стане ареною воєнних дій, до того все йшло...»*[2, с.71]. Усвідомлення неминучості війни дозволяє їй морально підготуватись до цього дня, подумати про вибір, який вона має здійснити у цій ситуації, тож із настанням дня, до якого вона так готувалася, до

Доці приходить «дивне почуття свободи приреченого». Тамара Горіха Зерня метафорично описує початок війни, як день, який розставив усе по місцях, вона зображує його як пробудження від сну: *«Спляча красуня піднялася зі столітнього сну, зняла павутиння з очей, зі скрипом і стогоном розім'яла шию і озирнулася навкруги»* [2, с.80].

Коли сподівання жителів Донецька зіштовхнулися з суворою реальністю, заперечення стає безглуздим, але натомість приходить ігнорування реальності допоки це є можливим, вдавання, що нічого суттєво не змінилося: *«Мирне населення іще чіплялося з ритуали і звички; так краби вовтузяться в піску, будують нірки і схованки, не помічаючи, що вода відійшла на багато кілометрів, і що там, за горизонтом, уже стоїть стіна води, яка скоро знесе і берег, і острів»* [2, с. 95]. Віра і в Ахметова, і в домовленості «зверху» руйнуються, значна частина суспільства опиняється у стані безпорадності, незахищеності, люди залишаються сам на сам зі своєю свободою, але не знають, що мають із нею робити.

Перебуваючи у стані невизначеності та закинутості, прихильники «руського миру» щосили хапаються за можливість повірити в те, що кінець всьому прийде щойно Росія візьме їх на поруки. Вони відчайдушно прагнуть відчувати себе як раніше, у безпеці, намагаючись переконати себе, що тепер перебувають під протекцією російського президента, тим самим перекладаючи відповідальність за власне життя на нового «ідола». Авторка дуже іронічно втілює це в романі, зображує на прикладі сусідки, яку можемо вважати збірним образом певної групи населення: *“«Так Путин же признал независимость народа Донбасса. Ты что, не слышала?» - «Вперше чую». – «Все, тепер уже все. Можно сказать, мы в России»”*. Примітно те, що два місяці потому цю сусідку *«розірве бомбою на дачі, де тьотя Марта підгортатиме картоплю»* [2, с.130].

Головна героїня ж лишається у місті, усвідомлюючи дійсність, вона не наслідує примарної цілі, хоча й також сподівається на те, що війна невдовзі

скінчиться. Доця не покидає Донецьк через відчуття обов'язку, хоч і розуміє, що глобально її участь не вплине на ситуацію: *«Як ти думаєш... У цьому є сенс? - У тому, що ми робимо?... – Не знаю. Скоріше за все, у цьому немає сенсу»* [2, с.156]. Така об'єктивність дозволяє їй бачити реальну картину, що відбувається у місті, спостерігати за людьми, які продовжують безпорадно існувати у своїй закинутості, марно чекаючи на порятунок. На сусідів же, які чекали пришествя Росії як манни небесної, а на питання «хто винен?» відповідали «укропи», Доця дивиться як на хворих, одурманених.

Одним із наслідків закинутості, що загострюється в умовах війни, стає дегуманізація. Усвідомлення своєї закинутості для деяких стало розчаруванням, зруйнувало їхні уявлення, фактично позбавило їх ґрунту під ногами, що у свою чергу змусило людей виживати, хто як може, піклуватися насамперед про себе: *«Пригнічувала підкреслена нелюдяність містян... Не було такого, щоб спокійні, ситі райони з водою і світлом прийняли наших біженців із північних частин, дали помитися й виспатися, чи хоч би гарячого поїсти. Хто міг, той виїхав...»* [2, с. 247]. Між іншим, усвідомлення власної закинутості певною мірою звільняє людину від умовностей, але своєю свободою людина може скористатися по-різному. У романі окреме місце відведено описам актів мародерства та вандалізму: *«Спочатку йдуть із тачками найближчі сусіди, ті із ким усе життя родичалися, пили на свята і хрестили дітей. Виносять одяг, техніку, із м'ясом вивертають змішувачі та розетки, якщо є, скручують кондиціонери»;* *«Кінець настає, коли в такому пограбованому будинку роблять туалет»* [2, с. 277]. Такі дії не є необхідністю для виживання, це радше наслідки усвідомлення своєї свободи, але невміння цією свободою скористатися. Відсутність відповідальності за такі дії перед суспільством, або перед законом в умовах хаосу та війни не означає відсутність відповідальності індивідуальної, адже таким чином людина незмінно створює себе як деградує, маргіналізовану особистість.

Отже, спираючись на екзистенціалізм атеїстичного спрямування, можна стверджувати, що людина у своєму існуванні закинута. У романі Тамари Горіха Зерня концепт закинутості також реалізується як характеристика буття. Для дослідження цього питання ми зосередились на особливостях зображення свідомості суспільства в умовах кризової ситуації. Війна, якою вона постає у романі, розвіює ілюзії, лишаючи людей сам на сам зі своєю свободою і своїм вибором. Небажання визнавати реальність та усвідомити свою відповідальність проявляється у вигляді відповідних реакцій мешканців, серед яких заперечення фактів, що свідчать про скорий початок війни, ігнорування дійсності, віра в контрольованість ситуації тощо.

ВИСНОВКИ

«Доця» Тамари Горіха Зерня — це поєднання авантюрного та психологічного романів, що являє собою плацдарм для різного роду досліджень суб'єктивного світосприйняття особистості. Зосередившись на індивідуальному вимірі людського існування, авторка звертається у творі до екзистенційних проблем буття, які ми детальніше розглянули у нашій роботі.

Проблематика роману сягає значно глибше, ніж питання виживання людини в умовах війни, адже війна як кризова ситуація слугує поштовхом до переосмислення власного життя, викликає в особистості запитання про сенс буття, сприяє переосмисленню цінностей. Це є своєрідним випробуванням на людяність, хаос війни безповоротно змінює людей, зриває із них маски, оголюючи їхню істинну сутність. Але основне — війна віднімає у людей їхнє звичне життя, позбавляє ґрунту під ногами та незмінно ставить перед екзистенційно важливим вибором. Саме такі умови є рушійним фактором внутрішньої трансформації головної героїні роману «Доця», яку ми спостерігаємо протягом сюжету: зовнішні обставини не просто впливають на її свідомість, але й змушують її переродитись, стати новою версією себе, щоб зрештою віднайти призначення в житті, реалізувавшись як воїн.

Для дослідження екзистенційної проблематики роману «Доця» необхідно було найперше з'ясувати, яким постає феномен людського буття в уявленні філософів екзистенціалістів, які основні його аспекти вони виокремлюють. Так, у нашій роботі ми схарактеризували основні постулати екзистенціалізму, визначили, що висхідною точкою цієї філософської течії є людська суб'єктивність та твердження про те, що існування передує сутності. Екзистенціалісти розглядають свободу як найвищу цінність, яка реалізується у можливості людини робити вибір та бути відповідальною за нього. Отже, серед екзистенційних проблем у літературі та філософії найбільше звертались до питань свободи, вибору, сенсу буття, самотності, страху, екзистенційної

тривоги, відповідальності, смерті, віри, приділяли увагу станам відчуження і закинутості тощо. У нашій роботі нам вдалося виокремити деякі із цих екзистенціалів, що реалізуються у творі і відіграють свою роль у процесі трансформації головної героїні. Застосувавши до аналізу описану екзистенціалістами концепцію людського буття, ми змогли детальніше і більш структуровано дослідити феномен війни як онтологічно кризового явища, а також проаналізувати, яким чином це впливає на конкретну особистість і на певні категорії суспільства. Так, найперше ми розглянули стан відчуження, на прикладі роману з'ясували, що його провокує та яким чином він впливає на усвідомлення особистості своєї екзистенції. Приділили увагу центральній, як у романі так і в екзистенціалізмі загалом, проблемі вибору, що безпосередньо формує головну героїню. А також побачили, як у Тамари Горіха Зерня реалізується концепт «закинутості» людини у світі.

Саме аналіз роману крізь призму екзистенціалізму дозволив нам дослідити явище війни в українській прозі як трагедії не лише національної, а насамперед особистісної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Власевич-Хоркава Т. В. Свобода та проблема ідентичності в французькій філософії екзистенціалізму. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Т. 20, Вип. 23 (2). С. 51-57.
2. Горіха Зерня Тамара, *Доця*. Вид. 4-те. Київ: Білка, 2021. 288 с.
3. Гребенюк Т. Роман *Доця* Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VIII/2: 2020, С. 203-215.
4. Гурлева Т. С., Журавльова Н. Ю. Вимушене переміщення через війну як екзистенційний вибір: емпіричне дослідження проблеми. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 35 (74), № 2. 2004. С. 93-101.
5. Єжижанська Т. С. Комунікаційний характер ідентичності у художньому творі. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2011. Вип. 156. Т. 168. С. 50-54.
6. Забужко О. У війни – жіноче обличчя. 2019. 16. 07. URL:
<https://www.dw.com/uk/>
7. Іванчук В. В. Проблема відчуження людини в екзистенціалізмі Ж.-П. Сартра. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства: матеріали II Міжнар. Наук. Конф.* Одеса, 2017. С. 206-210.
8. Іванчук В. В. Екзистенційний аналіз проблеми відчуження у вченні К. Ясперса. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету*. Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільств. №1 (8). 2018. С. 131-138.
9. Камю А. Міф про Сізіфа: есе про абсурд. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3221>

10. Кібенко А. Актуалізація проблеми самотності у філософії XIX-XX століть. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2022. Т. 9-10. С. 49-59.
11. Кобилко Н. А. Воєнна проза як феномен сучасної української літератури. *Феномен культури постглобалізму: зб. мат. II Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь, 26. 11. 2011 р. : у 2 ч. / Маріуп. держ. ун-т. Маріуполь: МДУ, 2021. Ч. I. С. 100-103.
12. Колоїз Ж. В. Концептуалізація урбаністичного простору в романі «Доця» Тамари Горіха Зерня. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. № 65. 2024. С. 54-58.
13. Коцарев О. «Доця»: пригодницький роман про війну, який «проситься» в серіал. 2020. 17. 02. URL:
https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_p_rosytsa-99927/
14. Макарова А. О. Детермінованість вибору: свобода чи щастя (на матеріалі творів «Екзистенціалізм – це гуманізм» та «Нудота» Ж.-П. Сартра). *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Філософські науки. Вип. 115. 2016. С. 139-144.
15. Маланій Н. Антропологічно-екзистенційні аспекти дихотомії «свій» – «чужий». *Питання літературознавства*. Вип. 80. 2010. С. 156-163.
16. Маланій Н. Екзистенційна ситуація відчуження як антропологічна проблема (на матеріалі прози про Другу світову війну). *Studia Methodologica*. Вип. 24. Тернопіль: ТНПУ, 2008. С. 84-88.
17. Мілютенко А. В. Свобода як сутність людини в екзистенціалізмі: від приреченості до бунту. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Філософські науки. Вип. 84. 2008. С. 281-285.
18. Присівок. Д. В. Образ війни у романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *International scientific and practical conference. Venice, Italy: 2021*. С. 121-125.

19. Пухонська О. Я. Від історії до Донбасу: ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С. 207-212.
20. Ренчка І. Є. Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»). *Українська мова*. 2020. № 3 (75). С. 75-91.
21. Сидоренко О. Ю. Бунт жінки в маскулінному просторі війни в романі «Доця» Тамари Горіха Зерня. *Вісник Маріупольського державного університету*. Філологія. 2023. Вип. 29. С. 49-57.
22. Смілик А. Проблема Свободи й відповідальності у філософії екзистенціалізму. *National law journal: Theory and practice*. № 2 (18). 2016. С. 30-34.
23. Солодка Л. О. Художнє переживання трагедії війни (на прикладі романів Е. М. Ремарка “Три товариші” і Тамари Горіха Зерня “Доця”). *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 1. No.3, 2022. p. 148-159.
24. Стадницька Т. І. Відчуження як теоретично-літературна категорія. *Наукові записки*. Том 48. Філологічні науки, 2005. С. 20-24.
25. Стеценко В. Екзистенціалізм як «філософія людини» XX сторіччя. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. №4. С. 44-54.
26. Тамара Горіха Зерня, авторка книжки «Доця»: інтерв'ю Ользі Герасим'юк. [дата звернення: 01. 06. 2024]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=y7GRrdRIuoU&t=736s>
27. Трофимчук О. А. Наратив війни у романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *Пріоритети філологічної освіти*. Збірник наукових праць. Вип. 11. 2023. С. 131-136.
28. Улюра Г. «Доця»: Коли жінка убиває. 2019. 10. 03. URL: https://lb.ua/culture/2019/10/03/438650_dotsya_koli_zhinka_ubivaie.html

29. Ясперс К. Духовная ситуация времени. *Смысл и назначение истории*. Москва: Политиздат, 1991. С. 288-390.
30. Яцик І. С. Філософсько-культурологічна трансформація категорії «ситуація» (Н. Аббаньяно, К. Ясперс). *Культурологічна думка*. 2011. № 4. С. 223-228.
31. Barabasz-Rewak O. Профілювання мовного образу війни в романі *Доця* Тамари Горіха Зерня. *HETEROGLOSSIA (14)*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2023. s. 107-120.
32. Sartre, Jean-Paul. Existentialism is a Humanism. *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. trans. P. Mairet, in W. Kaufmann. New York: Meridian, 1957. p. 287-311.